

ZEKATIN ÖDENMESİNE DAİR BAZI MÜLAHAZALAR¹

Nisap Teorisiyle İlgili Bir tahlil

Muhammed b. Tavîet et-Tancî

Çev.: İbrahim Hakkı İNAL²

Modern Sosyal Talepler ve İslam'ın Sosyal Sistemi

Bir sosyal sistem olarak İslam, toplumun salahlıyla ilgili olarak ortaya koyduğu temel prensiplerle çelişmediği müddetçe, ileri medeni seviyelere uyum sağlamaya son derece müsaittir. Aynı şekilde, İslam hukukunun birbirinden ayrılmaz iki temel prensibi olan adalet ve fazilet prensipleri çerçevesinde kalmak koşuluyla, insanlığın tamamen ya da genel itibarıyla zararına olan şeyleri önlemek ve engellemeye çalışmak da Müslümanlar üzerine yüklenmiş bir sorumluluktur. Allah'ın, "Daha da iyi seviyeye getirmek niyeti dışında yetimlerin malına müdahale etmeyin" (İsra 34) ayetindeki emri muvacehesince, Müslüman idarecilerin faaliyetlerinin meşruiyet zeminini bu prensipler teşkil etmektedir. Hz. Peygamber de bir hadisinde bu konuya işaretle söyle buyurmaktadır: "Her kim ki ümmetin işleriyle ilgili bir sorumluluk üstlenir de onların iyiliği için canla başla çalışmaz ve onlara samimi nasihatlerde bulunmazsa, Cennet ona haram olur." Hem toplum menfaati hem de daha önemli olması sebebiyle, bir bütün olarak ümmetin menfaatleri tabiidir ki yetimlerin bireysel çıkarlarından daha fazla ehemmiyet arz etmektedir. Meseleye bu zaviyeden yaklaştığımızda, şunu söylemek mümkündür: Kara, deniz ve hava iletişimi ile ilgili meselelerde idarecileri, halkı maddi olarak işbirliğine zorlamaktan engelleyecek bir şey yoktur; mesela, onlar, yol yapabilirler, demir yolları yapabilirler ve havaa-

¹ Muhammed al-Tanji, "On the Payment of Zakat", *The Islamic Review*, XLIII (July 1955), pp. 9-10.

² Yrd.Doç.Dr., Harran Ü, İlahiyat Fakültesi, Şanlıurfa.

lanları inşa edebilirler, bu bapta gerekli her türlü düzenlemeyi yapabilirler. Bunların masraflarını karşılamak üzere bu sosyal hizmetlerden istifade eden herkese, ister bunlar araba sahipleri, gemi ve hava yolu şirketlerinin sahipleri, isterse yaya ve hatta hayvanlarla taşımacılık yapanlar olsun, vergi yükümlülüğü getirebilirler. Aynı şekilde, sağlık hizmetleri sunmak ya da toplumsal huzuru sağlama ya yönelik olarak güvenlik güçlerinin devreye sokulması, sokakların aydınlatılması, çöplerin toplatılması ve kanalizasyon çalışmaları yapmak söz konusu olduğunda da idarecinin aynı yetkisi söz konusudur. Bütün bu iyiliklerin ve hizmetlerin masrafı, toplumun salâhına yönelik yapıldığı için adalet prensibi mucibince, bu hizmetlerden istifade edecek olanlar tarafından karşılanacaktır. İslâm'ın böyle bir sisteme cevaz vermediğini söyleyenlere verilecek cevap şudur: Eğer böyle bir sisteme cevaz verilmezse, o takdirde, iletişim bozulur, kirlilik artar, sağlık sorunları ortaya çıkar ve salgın hastalıklar baş gösterir; güvenliği temin edecek bir güç olmayacağı için hırsızlık artar, İslâm'ın Müslümanlara emrettiği temizlik ve safiyet yok olur. Bu bozuklukların önlenmesi ve onlara karşı koruma gerekir. Hukuki prensipleri esnek olduğu için İslâm, temelinde adalet, sağlam ahlaki değerler ve toplumun hayrı ve selameti prensipleri yer alan en ileri ve en güçlü bir toplum yapısı ortaya koyabilir.

Meşhur Bazı Fakihlerin Nisap Miktarı Kavramının Zekatın Ruhuna Aykırı Olduğuna Dair Görüşleri

Bu makalenin amacı, Hz. Peygamber'in bir kısım Ashabının, bazı tabiin ve mezhep imamının zekat sistemiyle ilgili görüşlerini ortaya koymaktır.

Bir kimse büyük bir sosyal kurum olan zekat sistemi konusunda İslâm ülkelerindeki meşhur Müslüman fakihlerin görüşlerini incelediğinde, bu yapının günümüzün ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak bir görünüm arz ettiği kanaatine varabilir. Tahlil etmek istediğimiz görüş, maaşlardan, kiradan ve üretimden elde edilmiş olup nisap miktarına ulaşan ve kişiyi zekat vermek yükümlülüğüne sokan servetle ilgili görüştür. Bilinen fıkıh mezheplerinin önde gelen fakihlerinin cumhuru, bu şekilde elde edilen bir mal varlığının zekata tabi

olabilmesi için, bu paranın ya da gelirin bir yıl boyunca mal sahibinin elinde kalması gerektiğini şart koşarlar.

Şu durum açıktır ki bir mal varlığının zekata tabi olabilmesi için üzerinden bir yıl geçmesi gerekir şeklindeki görüş neticesinde, büyük ölçekli mal mülk ya da servet zekattan muaf olurken; zekat yalnızca küçük çaplı varlığı olanların yükümlü olduğu bir şey haline dönüşmüştür. Modern maliye sistemi perspektifinden meseleye yaklaştığımızda, böylesi bir zekat anlayışı neticesinde, vergi ödemekle yükümlü olması gereken rantıye sınıfını vergi ödemekle yükümlü tutmak imkanı ortadan kalkmakta, yani rantıye sınıfı vergiden muaf olmanın bir yolunu bu sayede bulmuş olmaktadır. Söylemeye bile gerek yok ki bu durum zenginlerin mallarından zekat alınmasının hikmetine ve fakir fukaranın çıkarlarına aykırı bir durum olup, Allah yolunda infak etme yüce duygusunun zedelenmesine yol açmaktadır.

Bu hususu vuzuha kavuşturmak için bir örnekten hareket etmenin daha uygun olacağı kanaatindeyim. Bir adamın küçük çaplı bir arazisi olduğunu ve bu tarlasına buğday ekip 40 kıntar³ hasat elde etmiş olduğunu farz edelim. Şimdi İslam mezheplerine göre şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Bu üründen zekat olarak ödenecek miktar elde edilen ürünün 10'da biri yani 2 kıntardır. Fakat bu tarlanın sahibinin, bu araziye kendisinin ekmesi değil de, ekip biçmesi için, mesela 20 sterline, bir ortakçıya verdiğini ve aldığı bu parayı üzerinden bir yıl geçmeden harcadığını farz ettiğimizde, bir kişinin zekatla yükümlü olabilmesi için söz konusu mal varlığı üzerinden bir yıl geçmesini şart koşanlara göre, bu kişi bu elde ettiği kira üzerinden zekat vermekle yükümlü olmayacaktır. Bir başka örnek üzerinden konuyu irdelemeye devam edelim: Arsanın sahibi olan kişinin, söz konusu arsa üzerinde 100 dairelik bir bina yapıp ve bu dairelerin her birini 5 Sterlin karşılığında kiraya verdiğini ve yıllık toplam 600 Sterlin gelir elde ettiğini farz edelim. Nisaba ulaşmış bir malın zekata tabi olabilmesi için üzerinden bir yıl geçmesi şartını koşanlara göre, elde ettiği bu parayı bir yıl dolmadan harcaması durumunda bu kişinin asla zekat yükümlülüğü yoktur. Bu

³ 1 kıntar = 1 lb = 457 gr.

görüşün savunucularından el-Hattab, el-Cevahir'den, şöyle nakil etmektedir: “Bir gayri menkulü gelir elde etmek üzere kiraya veren kişi bu gayri menkulden elde edilen gelirin üzerinden ancak bir yıl geçtikten sonra zekat ödemekle yükümlü olur. İster elde tutularak, isterse kiraya verilerek elde edilmiş olsun, satın alınan maldan elde edilen gelir söz konusu olduğunda da yine aynı şekilde üzerinden bir yıl geçmiş olması şartı aranır. Aynı durum ticaret maksadıyla satın alınan şeyler için de geçerlidir. Bir başka görüşe göre ise satın alınanın üzerinden bir yıl geçtikten sonra bu kişiye zekat düşer.”

Nisap Teorisini Kabul Etmeyen Fakihlerin Görüşleri

Hiz. Peygamber'in bağlayıcı hadislerinde zekat ödemeleri gerektiği açıkça ifade edildiği halde, özellikle de günümüzde, insanlar zekat verme konusunda çokça gönülsüz davransa ve Müslümanlar nisaba ulaşma ya da gelirin üzerinden bir yıl geçmiş olması şartına riayet etmişlerse de, bir yıl geçmiş olma şartının var olduğunu teyit eden sahih bir hadis bulunmamaktadır. İbn Rüş, *Bidayetü'l-müctehid*'te şöyle demektedir: “Zekatın ödeme zamanıyla ilgili olarak, fukahanın cumhuru, altın, gümüş ve hayvanlara zekat düşmesi için, bunlara sahip olunmasının ardından bir yıl geçmiş olması şartını koşmuşlardır, zira Hulefa-i Raşidin'den bize ulaşan uygulama bu yönde olduğu gibi ayrıca sahabeden aktarılan görüşler de bu meyandadır; zira bu genel kabul görmüş bir uygulamadır. Ayrıca, 'onlar sağlam ve bağlayıcı bir delile dayanmamış olsalardı bu konuda bu kadar yaygın ve tartışmasız bir ittifak mümkün olmazdı' şeklinde yaygın bir kanaat söz konusudur. Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen bir hadiste Hiz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: “Üzerinden bir yıl geçmedikçe hiçbir mala zekat düşmez.” Bütün müslüman fakihler bu hususta ittifak etmişlerdir ve İbn Abbas ve Muaviye'den nakledilen bir görüş dışında İslam'ın ilk döneminde bu konuyla ilgili farklı bir görüş söz konusu değildir ki tartışma konusu da bu konuda sahih bir kaynağın bulunmamasıdır.”

Yukarıda zikredilen İbn Ömer'le ilgili hadis hakkında, Hafız İbn Hacer el-Heytemi (v. 1263) “Bu hadis muhtemelen sahihtir” demektedir. Fakat İbn Hacer aynı zamanda ‘bir yıl geçme şartının yer aldığı’ Hiz. Ali hadisinin zayıf ya da eksik olduğunu ortaya koymuştur.

Büluğul-meram müellifi şöyle söylemektedir: “Bu hadis göstermektedir ki üzerinden bir yıl geçmeden hiçbir mala zekat düşmez.” Bu tam da cumhurun görüşüdür. Fakat bu hususta sahabe ve tabiinden kaynaklanan bir ihtilaf söz konusudur. Zira bazıları bir yıl geçme şartının olmadığını savunmakta ve bu görüşlerine delil olarak da bir hadisinde Hz. Peygamber’in, “nehir suyuyla düzenli olarak sele maruz kalan araziden elde edilen üründen kırkta bir zekat alınacağını” söylediğini hatırlatmaktadırlar. Onlara göre bu konuda bir istisna da bulunmamaktadır. Onların bu görüşüne karşı çıkanlar şunu illeri sürmektedirler: Hadisin bizatihi kendisi ve tasviri de göstermektedir ki bunun uygulama alanı son derece sınırlıdır. Fakat İmam-ı Malik ne birikmiş gelir, ne de koyun ve keçiler için üzerinden bir yıl geçme şartını öne sürmemiştir. Böylece bu hadisin her olayda uygulanmadığı anlaşılmaktadır. el-Hattab, *Müdevvene*’de Halil’in sözlerini ve “gelir sermayeye eklenir” görüşünü tartışırken, şunları söylemektedir: “İbn Kasım şöyle demektedir: ‘Bir adamın 10 dinarı olsa ve bununla ticaret yapsa ve bu 10 dinara sahip olmasının üzerinden bir yıl geçmesine bir gün kala elindeki sermaye 20 dinara çıksa zekatı bu yeni rakam üzerinden ödemesi gerekir. Gelirin, sermayeyi elde ettiğimiz andan itibaren devrede olup olmadığına bakılmaksızın, bu miktarların üzerinden bir yıl geçmiş sayılır. Sermayenin üzerinden geçmesi nazar-ı itibara alınan bir yıl, gelir üzerinden de geçmiş sayılır, tıpkı doğum yapan koyun misalinde olduğu gibi.’” İbn Rüşd’ün *Bidayetü’l-müchhid*’inde İbn Malik’in bu ifadesi hakkında Ebu Ubeyd’in şu yorumu aktarılır: “Ebu Ubeyd şöyle der: ‘Yakın arkadaşları dışında, hiçbir fakih İbn Malik’in bu görüşünü kabul etmemiştir.’ Aslında o, mal söz konusu olduğunda üzerinden bir yıl geçmesi şartıyla ilgili olarak İbn Ömer’in hadisini esas almıştır; fakat gelirler ve sığırlar söz konusu olduğunda ise bir yıl geçmesini şart koşmayanların görüşünü esas almıştır.”

Nisap Teorisini Kabul Etmeyen Sahabiler

Araştırmalarımız neticesinde, gelir söz konusu olduğunda sahabeler arasında iki farklı görüş olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Hafız Ebu Muhammed İbn Hazm şöyle söylemektedir: “İbn Abbas’ın, bir mal mülküne geçer geçmez bir Müslüman o malın zekatını ödemekle mükelleftir, dediği bilinmektedir. Fakat aynı şekilde

İbn Ömer'in de 'üzerinden bir yıl geçmeden bir mala zekat düşmez' dediği de bilinen hususlardan birisidir."

İbn Hazm, "gelirden derhal zekat ödenmesi gerektiği görüşünde olanlar arasında İbn Mes'ud, Muaviye, Ömer b. Abdülaziz ve Zühri gibi isimleri sayarken, bir yıl geçmiş olması gerektiğini savunanlar olarak da Hz. Ali, Hz. Ebubekir ve müminlerin annesi Hz. Aişe ve İbn Ömer'in isimlerini zikreder."

Aslında, İslam'ın ilk döneminde iki görkemli devrede, yani Muaviye ve Ömer b. Abdülaziz döneminde, gelir üzerinden zekat toplanmıştır. Muaviye'nin uygulamasını takip ettiğini iddia eden Maliki mezhebi mensuplarına cevap sadedinde İbn Hazm şunları söylemektedir: "Onlar gelirden/maaşlardan zekat toplama konusunda Muaviye'nin uygulamasının hilafına hareket etmektedirler. Muaviye'nin uygulamasıyla uyum halinde olan İbn Mesud'un görüşüdür (Askerlere ödenen maaşları kastetmektedir, zira Muaviye onlara verilen maaşlardan zekat alırdı.) Benzer şekilde, Ömer b. Abdülaziz de 'kazanıldığı anda gelirler üzerine zekat terettüp ettiği' görüşündedir." Daha sonra Şeyhülislam İbn Teymiyye'nin kesin bir ifadeyle şöyle söylediğini görmekteyiz: "Üzerinden bir yıl geçip geçmediğine bakılmaksızın elde edildiği anda her türden maaşın zekatı ödenmek zorundadır. Bu, İbn Abbas'ın rivayet ettiği bir hadis olup Ahmed b. Hanbel'de yer almaktadır.

Şu halde, bir yandan İslam'ın ruhunu, İslam'daki hayır-hasenat duygusunu ve İslam toplumunun dayanışma ruhunu dikkate alındığında, diğer yandan da dünyanın her tarafında yaygın olan evler, alışveriş merkezleri ve oteller ile ilgili sömürüyü gördüğümüzde -ki buralardan devasa kira gelirleri elde edilmektedir-, şu görüşü ileri sürmekten kendimizi alamıyoruz: Durumun bu minval üzere olduğunu müşahede edip, gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse Hz. Peygamber'in hadislerinde 'elde edilen gelirin zekatını vermek için üzerinden bir yıl geçmiş olmasını şart koşan açık net bir hüküm olmadığını da göz önünde bulundurduğumuzda şöyle bir görüş öne sürmek istiyoruz: Bu hususları mülhaza edenler kesinlikle şu kanaate varacaklardır ki İslam'ın yüksek ruhu, inananlara bir kazanç elde edilir edilmez ondan zekat vermek gerektiğini telkin etmektedir. Zira zekat kişinin servetini korumakta ve ona sahip olanları arındırmaktadır. Bırakalım her mülk sahibi nasıl bir yol izleyeceğine kendisi

karar versin; bir an için kendisini malsız mülksüz farz etsin, şu anda elinde olan servetin başkasının elinde olduğunu hayal etsin ve sonunda zekatın ortaya çıkaracağı faydaların kendi menfaatleri olduğunu var saysın. Kendisini zekata muhtaç birisinin yerine koyan bu kişi, meseleye bu açıdan baktığı zaman görevini yerine getirmediğini ve fakirin hakkı olan serveti haksız yere elinde tuttuğunu fark etmiş olmayacak mıdır?

“Altını ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlara hemen acıklı bir azabı müjdele” (9. Tevbe 34).⁴

⁴ İngilizce metinde, muhtemelen sehven, ayet numarası 35 olarak verilmiştir.